

Kamal Abdullanın postmodern nəsrində “oxşar” obrazı

Elnarə Qaragözova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: e.garagozova.bsu@gmail.com

Annotasiya. Dünya ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan ədəbiyyatında da postmodernizmin fəlsəfi-estetik kateqoriyaları, özünəməxsus elementləri aydın şəkildə izlənilir. Bu kontekstdə Kamal Abdulla yaradıcılığının xüsusilə fərqləndiyini qeyd etməliyik. Fikrimizcə, mifologiyada, daha sonralar isə bədii ədəbiyyatda geniş işlənən “oxşar” obrazının əsasında Yunqun irəli sürdüyü “kölgə” arxetipi durur. Kamal Abdulla yaradıcılığında da “oxşar” obrazı hər zaman aktual olmuşdur. Bu baxımdan onun “Yarımqıç əlyazma”, “Sirlərin sərgüzəşti” romanlarında, “Platon, deyəsən, xəstələnib...” və “Adaşlar” hekayələrində yaratdığı “oxşar” obrazları ədəbi dolğunluğu ilə seçilir. Kamal Abdulla mətnində rast gəlinən “oxşar” arxetipləri müəllif ideyasının və postmodern mətnin spesifik keyfiyyətlərinin əks olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.
Açar sözlər: postmodernizm, “oxşar”, arxetip, hekayə, obraz

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 16.09.2022; qəbul edilib – 27.09.2022

The “double” image in the postmodern prose of Kamal Abdulla

Elnara Garagozova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: e.garagozova.bsu@gmail.com

Abstract. Philosophical-aesthetic categories and unique elements of postmodernism are clearly visible in Azerbaijani literature, as in world literature. In our opinion, the "shadow" archetype proposed by Jung is based on a “double” image, which is widely used in mythology and later in fiction. The “double” image has always been relevant in the works of Kamal Abdulla. From this point of view, characters created by him in the novels "The Unfinished Manuscript", "The Adventure of Mysteries", "Plato seems to have fallen ill..." and "Namesakes" have are great importance in terms of reflecting the author's idea and the specific qualities of the postmodern text.

Keywords: postmodernism, “double”, archetype, story, image

Article history: received – 16.09.2022; accepted – 27.09.2022

Giriş / Introduction

Postmodernizm cərəyanının əsas məğzini mətn və onun təqdim etdiyi hiperreal dünyanın dərkə təşkil edir. Postmodern mətn digər mətnlərin əsasında yaranır, özündən öncəki ədəbi nümunələrdən, miflərdən gələn arxetipik işarələri, sitatları özündə ehtiva edir. Belə demək mümkünsə, postmodern mətn özündən əvvəlki irsin izlərini daşıyan metaməndir və oxucudan ensiklopedik bilik, geniş dünyagörüşü tələb edir. Prof. Qorxmaz Quliyevin fikrincə, “keçən əsrin ikinci yarısında formalaşmış postmodernizm tarixi, sosial və milli kontekstlərdən asılı olaraq hərəkətlilik, elastiklik, misli görünməmiş “mühit”ə uyğunlaşmaq keyfiyyətləri nümayiş etdirən

fəlsəfi, epistemoloji, elmi-nəzəri, estetik təsəvvürlər kompleksidir. Bu baxımdan postmodernizm ilk növbədə müəyyən mentalitetin, dünyada insanın yerinin və rolunun, həmçinin, onun dünyanıdərək imkanlarının üzə çıxarılmasına xidmət edir” [5, s.9].

Əsas hissə / Main Part

Müxtəlif ölkələrdə postmodernizmin vurğuladığı məqamlar, postmodern paradigma fərqlənir. Məsələn, Amerikan postmodernizmində postmodern element kimi parodiya, ironiya və oyun çıxış edir. İngilis ədəbiyyatında isə postmodernizm öz tarixi alt qatı (tarixi alt mətn) ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan ədəbiyyatında da postmodernizmin fəlsəfi-estetik kateqoriyaları, özünəməxsus elementləri aydın şəkildə izlənilir. Bu kontekstdə Kamal Abdulla yaradıcılığının xüsusilə fərqləndiyini qeyd etməliyik. Məhz Kamal Abdulla yaradıcılığında postmodern estetika daha qabarıq və cəlbədicə şəkildə təzahür edir. Bu səbəbdən Azərbaycan postmodern ədəbiyyatında Kamal Abdulla mətnləri və Kamal Abdulla xətti aparıcıdır. Akademik İsa Həbibbəyli də qeyd edir ki, “müstəqillik illərində postmodernizmin təmayülləri inkişaf edib genişlənərək ədəbi cərəyana çevrilmişdir. Kamal Abdulla Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizm ədəbi cərəyanının yaradıcısıdır” [3, s.414].

Fikrimizcə, mifologiyada, daha sonralar isə bədii ədəbiyyatda geniş işlənən “oxşar” obrazının əsasında Yunqun irəli sürdüyü “kölgə” arxetipi durur. Yunqun izahına görə “kölgə” insan ruhunun əks qütbünü, təhtəşüürdə sıxışdırılaraq gizlədilən duyğu və fikirləri özündə ehtiva edir. Persona arxetipinin zəiflədiyi məqamda kölgə meydana çıxaraq özünü ifadə etməyə çalışır. İnsan ruhunun qaranlıq və görünməyən üzü olan kölgə arxetipi daim cəmiyyətin qəbul etdiyi persona arxetipi ilə tarazlıqda olmalıdır.

Kamal Abdulla yaradıcılığında “oxşar” problemi hər zaman aktual olmuşdur. Bu baxımdan onun “Yarımqıç əlyazma” romanında yaratdığı Şah İsmayıl Xətai və oxşarı Xızır obrazları ədəbi dolğunluğu ilə seçilir. “Kamal Abdullanın və Lion Feyxtvangerin yaradıcılığında “kölgə” arxetipi” [4, s.82-89] məqaləmizdə bu barədə geniş bəhs etdiyimiz üçün bu yazımızda həmin əsəri geniş təhlil etməyəcəyik. Yalnız həmin məqalədən hər iki əsərdəki “oxşar” obrazlarının təhlili ilə bağlı hissəni xatırlatmaqla kifayətlənirik: “Qeyd edək ki, hər iki əsərdə həm Xızır, həm də Terrensi çox ağır mənəvi-ruhi imtahanlardan keçməli olurlar. Belə ki, onlar hökmdarın “oxşar”ı – kölgəsi olmaq üçün seçilmişlər. Eyni zamanda onların öz daxillərindəki kölgə arxetipinin də fəaliyyəti intensivləşir. İndi onlar yeni şəraitdə necə deyərlər tamamilə yenidən, “oxşar” statusunda olsa belə, başqa bir şəxs kimi doğrulurlar. Həm Xızır, həm də Terrensi başqasının kölgəsi rolunu ifa edərkən, həm də öz kölgələri ilə mübarizə aparmalı olurlar. Feyxtvangerin əsərində Terrensi öz-özünü inkar edir və kölgəyə tabe olur. Personanı rədd edərək kölgənin istədiyi şəkllə – imperator Neron obrazına bürünür. Xızır isə Şah İsmayılın yalnız xarici oxşarı olmaqla kifayətlənir. Xızırda Şah İsmayıl qarşı heyranlıq və məhəbbət olsa da, heç zaman tamamilə Şah İsmayılın oxşarı olmaq istəmir. Terrensidən fərqli olaraq o, daxilən Xızır olaraq qalır, kölgəyə tabe olaraq başqasının tam surəti olmaq kimi fanatik arzuya qapılmaz. Bu baxımdan, Xızır Terrensidən şəxsi keyfiyyətlərinə görə daha yüksəkdə dayanır, o, Aristotelin “qızıl orta” prinsipinə əsaslanaraq kölgə ilə personanı tarazlaşdırır bilir” [4, s.86].

Kamal Abdullanın 2019-cu ildə işıq üzü görən “Sirlərin sərgüzəşti” romanında rast gəldiyimiz Hacı Mir Həsən ağa Səyyah ilə Həsən müəllim də oxşardır. “O bilmirdi (bilməyi mümkün də deyildi) ki, bu kəsişmə nöqtəsində onun ruhu Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın hücrəsinə sığınmışdı. Burası onun üçün doğma məkan idi. Və əslində, Həsən müəllim həm burda, həm də orda ola-ola özü özü ilə özünün də bilmədiyi bir oyun oynayırdı” [1, s.10]. “Yarımqıç əlyazma” romanından fərqli olaraq bu romanda “oxşar” fenomeni eyni zaman çərçivəsində deyil, zamanlar arası oxşarlıq şəklində təzahür edir. Həsən müəllimlə Hacı Mir Həsən ağa Səyyah biri digərinin davamı kimi əlyazmanın səyahətinə yardımçı, vasitəçi olur, böyük bir missiyanın ötürücüsü, mediator rolunu oynayırlar.

Kamal Abdullanın “Platon, deyəsən, xəstələnib...” hekayəsində isə “oxşar” problemi artıq iki alimin – müəllim Kamran Abbaslı ilə tələbəsi, gənc alim Zahid Fərzəlinin tədqiqatlarında əks olunur. Füzulinin “oxşar”ı ilə bağlı fikirlər və axtarışlar fonunda gənc alimin həyatında da qərribə hadisələr baş verməyə başlayır. Müəlliminin ölümündən sonra təkrar ondan xəbər alması, daha sonra Kamran Abbaslının vətənə qayıdıb yenidən vəfat etməsi barədə məlumatlar Zahid Fərzəlini cavabsız suallar qarşısında qoyur. Maraqlıdır ki, müəlliminin iki dəfə vəfat xəbəri gəlsə də Zahid Fərzəli heç zaman onun dəfnində iştirak etməyib. Birinci halda Kamran Abbaslının təyyarə qəzasında ölməsinə görə bu mümkün olursa ikinci halda Zahid Fərzəli müəlliminin dəfninə “üzürlü səbəb”dən – Türkmənstanda elmi ezamiyyətdə olduğu üçün gedə bilmir: “Allah-Allah, bu nə qarabasmadır?!” – deyə düşünən Zahid Fərzəli “bu gün yanına gedərəm, sabah yanına gedərəm”, bu cürə günü-günə satdı və bir gün artıq özünün də inandığı, bəlkə, inanmaq istədiyi sonuncu ağır xəbəri eşitdi. Müəllim vəfat etmişdi. Çox üzülsə də dəfnə gedə bilmədi” [2, s.62]. Hekayənin sonunda Truskavetsdən Kamran Abbaslının imzası ilə gələn teleqram yenidən müəllimin sağ olduğunun təsdiqi kimi səslənir. Beləliklə, Kamran Abbaslının “oxşar”ı olması ehtimalı onun tələbəsi Zahid Fərzəlinin qərribə əhvalatla bağlı gəldiyi yeganə doğru qənaət kimi səslənir. Lakin hekayədə əsas məqamlardan biri də ustada sədaqət məsələsidir. Zahid Fərzəli də müəllimi Sokratı həbsdə ikən ziyarət etməyib sonra peşman olan Platon kimi müəllimini xəstə olarkən ziyarət etməyərək ona xəyanət edir. Beləliklə, Kamran Abbaslı Sokratın, Zahid Fərzəli isə Platonun oxşarı kimi qarşımıza çıxır: “... “Platon, deyəsən, xəstələnib” cümləsindən daha məzlum, daha zərif və daha gözəl cümlə, görəsən, yer üzündə varmı?!”

Kamal Abdullanın X.L.Borxesin xatirəsinə həsr etdiyi “Adaşlar” hekayəsinin qəhrəmanları qəflətən rastlaşan adaşlar – oxşarlardır: “Uzaqdan o adamı görəndə ona elə gəldi ki, bir-birlərini tanıyırlar. Doğma nə isə var idi – duruşunda, bəlkə geyimində. Hər halda ona oxşayışı şübhə doğurmadı”. İlk baxışdan onları adlarından, zahiri oxşarlıqlarından başqa heç nə birləşdirmir. Biri həkim, digəri yazıçıdır. Amma hekayət irəlilədikcə oxucuya məlum olur ki, bu iki obrazı yalnız zahiri atributlar deyil, həm də eyni zaman kəsiyinə dair xatirələr, eyni ev, eyni kulturoloji qat birləşdirir. Hekayəni oxuduqca aydın olur ki, əslində onlardan biri digərinin daxilindəki reallaşmamış məni, alternativ həyatı simvollaşdırır. Həkim Kamal ədəbiyyatçı, ədəbiyyatçı Kamal isə həkim olsaydı necə yaşayacağını əyani şəkildə görür, sanki öz alternativ həyatını film şəklinə izləyir: “Sağollaşmadan getməyi ikisi də beynindən eyni zamanda keçirdi. “Belə yaxşıdı”. “Əlbəttə, belə yaxşıdı. Görəsən kim kimin yuxusudu?” [2, s.48]. Amma əslində bu hekayədə üçüncü bir “oxşar” da var. Müəllifin özü – Kamal Abdulla da oxşarlardan biridir. Əsərdə xatırladılan bir məqama diqqət edək : “Anasının guya ki, zəhmli səsi mətbəxdən, əslində isə uzaqdakı illərin o tayından zəifləyən-zəifləyən amma hələ gəldikcə o daha böyük şövqlə ayaqlarına güc verərdi, balkondakı səs-küy ən yüksək həddinə çatanda isə anası durub məcbur olardı mətbəxdən balkona gələrdi, üz-gözünə son dərəcə ciddi bir ifadə verib, qorxulu-qorxulu pıçıldardı. Və yuxunun kulminasiyası da bu pıçıltının mahiyyətində idi. Pıçıltı bu idi: – Bəsdə, a bala, bu qədər atdanıb-düşmə daha. Balkon uçar. Sən istəyirsən ki, balkon uçsun?! Bax bu sonuncu sözlər idi onu hər gün günortanın oğlan çağı yuxu ilə görüşə aparmağa məcbur edən qüvvə. “Balkon uçar”. Yuxu olanda nə olar?! Möcüzə onda idi ki, anasının bu sözlərindən sonra balkon həqiqətən tut ağaclarının onu buraxmaq istəməyən budaqlarından silkinib, o boyda binadan ayrılır (ev ikinci mərtəbədə idi), vertolyot kimi dimdik göyə ucalar və burnunu dəniz tərəfə tutub uçmağa başlayardı, o da balkonun içində” [2, s.35]. Əsərə daxil etdiyi uşaqlıq xatirəsini illər əvvəl Kamal Abdulla bu məqalənin müəllifinin də içində olduğu tələbələrinə danışmışdı. Bu səbəbdən əminliklə deyə bilərik ki, “Adaşlar” hekayəsində əslində iki yox, üç “oxşar”, üç Kamal var.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, qeydlərimizi yekunlaşdıraraq Kamal Abdulla mətnində rast gəlinən “oxşar” arxetiplərinin müəllif ideyasının və postmodern mətnin spesifik keyfiyyətlərinin əks olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini deyə bilərik.

Ədəbiyyat / References

1. Kamal Abdulla “Sirlərin sərgüzəşti”. Roman. Bakı: Azərnəşr, 2019.
2. Kamal Abdulla Edam vaxtını dəyişmək olmaz. Hekayələr. Bakı: MTM İnnovation, 2017.
3. Həbibbəyli İ. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı: Elm, 2019.
4. Qaragözova E. “Kamal Abdullanın və Lion Feyxtvangerin yaradıcılığında “kölgə” arxetipi”. “Poetika-izm”, 2016, “2.
5. Quliyev Q. Postmodernizm və bədii ədəbiyyat. “525-ci qəzet”, 5 oktyabr 2016.

Образ “двойника” в постмодернистской прозе Камала Абдуллы

Эльнара Гарагёзова

Доктор философии по филологии

Институт Литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: e.garagozova.bsu@gmail.com

Резюме. Философско-эстетические категории и уникальные элементы постмодернизма отчетливо отслеживаются в азербайджанской литературе. В этом контексте особенно выделяется творчество Камала Абдуллы. На наш взгляд, в основе предложенного Юнгом архетипа «тени» лежит аналогичный образ, широко используемый в мифологии, а затем и в художественной литературе. Подобная проблема всегда была актуальна в работах Камала Абдуллы. С этой точки зрения литературной полнотой отличаются созданные им подобные персонажи в романах «Неоконченная рукопись», «Приключение тайн», «Платон, кажется, заболел...» и «Тезки». Подобные архетипы, встречающиеся в произведениях Камала Абдуллы, имеют большое значение с точки зрения отражения авторского замысла и специфики постмодернистского текста.

Ключевые слова: постмодернизм, двойник, архетип, рассказ, образ